

ევროპული ხელნაწერების მხატვრული გაფორმების ნიმუშები

სურმავა მარინე

საქართველოს სახელმწიფო ტექნიკური უნივერსიტეტი, თბილისი

<https://doi.org/10.52340/idw.2025.56>

აბსტრაქტი. ალპების ჩრდილოეთში პაპირუსი საბოლოოდ გაქრა VIII საუკუნეში, როდესაც იგი პერგამენტმა შეცვალა. სამხრეთ ევროპაში მას ძირითადად ცხვრისა და თხის დარბილებული და გამომწვარი ტყავებისაგან ამზადებდნენ და, ამდენად, უფრო ადვილი მოსაპოვებელი იყო. ცენტრალურ და ჩრდილოეთ ევროპაში კი პერგამენტი ძირითადად ხბოს ტყავისაგან მზადდებოდა.

რაც შეეხება ქაღალდს, იგი VIII საუკუნიდან გავრცელდა არაბეთში, საიდანაც ბიზანტიაში მოხვდა. აქ მისი დამზადება დაიწყო სელოსაგან და XI-XIII საუკუნეებში გამოიყენებოდა საიმპერიო დოკუმენტებისათვის. ამ დროიდან მოყოლებული ბიზანტიის იმპერიაში ხმარებაში შემოვიდა ჩვეულებრივი ქაღალდი.

ევროპაში ქაღალდის გამოყენება პირველად სამხრეთ იტალიასა და ესპანეთში დაიწყო, ხოლო XII საუკუნიდან იგი ფართოდ გავრცელდა. გერმანიაში და სამხრეთ საფრანგეთში ქაღალდის იმპორტი XIII საუკუნეში ესპანეთიდან და იტალიიდან დაიწყო და მალე ბორდოს გავლით მან ინგლისშიც შეაღწია. აღსანიშნავია, რომ ქაღალდმა მთლიანად ვერ შეცვალა პერგამენტი, რომელიც დიდხანს დარჩა ხმარებაში, განსაკუთრებით საზეიმო დოკუმენტების შედგენისას.

წერის საშუალებად გამოიყენებოდა მელანი, რაც ძირითადად წარმოადგენდა ხარის ნაღვლისა და შაბიამნის ნაერთს. ძირითადად მელანი შავი ფერის იყო. ალპების ჩრდილოეთით დამზადებულ მელანს მოწითალო-მოყავისფრო ელფერი დაჰკრავდა, იტალიაში დამზადებულს კი - მოყავისფრო-მოყვითალო ფერი. საუკუნეთა განმავლობაში ატმოსფერულ მოვლენებთან დაკავშირებით ამ ფერების უმეტესობა გაფერმკრთალდა. ბიზანტიის იმპერატორები ხელმოწერის დროს იყენებდნენ ბორდოსფერ (მეწამულ) მელანს. ეს ჩვეულება შემდგომში გადმოიღეს ლომბარდიის მმართველებმა, ხოლო მოგვიანებით - ნორმანმა მეფეებმა, რომლებიც სიცილიას მართავდნენ. ბიზანტიური წარმოშობის სხვა ჩვეულებას განეკუთვნება ოქროს ასოებით წერა.

საკვანძო სიტყვები: გრაგნილი, სიგელი, დოკუმენტი, ტრაქტატი, ნოტარიუსი, კანცელარია, პაპირუსი.

რომის იმპერიაში თავდაპირველად დოკუმენტებში ლათინურთან ერთად ბერძნულიც გამოიყენებოდა. ჩვ. წ. აღრიცხვით VI საუკუნის ბოლოდან აღმოსავლეთში ბერძნულმა ენამ თანდათან შეცვალა ლათინური. აქედან მოყოლებული ბერძნული ენა გამოიყენებოდა ბიზანტიურ დოკუმენტებში კონსტანტინოპოლის დაცემამდე (1453). ევროპაში რომის იმპერიის დაცემამ და ბარბაროსული სახელმწიფოების წარმოქმნამ (V ს.) ლათინურის ვულგარიზაცია მოახდინა როგორც წერილობით, ისე სალაპარაკო ენაში.

პაპების დოკუმენტებში ყოველთვის იხმარებოდა ლათინური. იგი გამოიყენებოდა როგორც კერძო და სახელმწიფო დოკუმენტებში, ისე საერთაშორისო დოკუმენტებში გვიანი რენესანსის ხანაშიც, სანამ იგი ფრანგულმა, როგორც დიპლომატიის ენამ არ შეცვალა.

საერთო და კერძო დოკუმენტებში ლათინურის გვერდით თანდათან განვითარდა ხალხურიც (volgare). ანგლოსაქსურ დოკუმენტებში, მისი ადრეული გამოჩენის გარდა, XII

საუკუნემდე არც ერთ ქარტიაში (სიგელში) ბარბარიზმის ნიშნები არ გვხვდება.

ნორმანების მიერ ინგლისის დაპყრობის შემდეგ (1066) ინგლისურ დოკუმენტებში ანგლოსაქსურის გამოყენება მთლიანად შეწყდა. XIII საუკუნეში ინგლისში ნორმანდიული ფრანგული გამოიყენებოდა, ხოლო XV საუკუნეში – ე.წ. middle english (საშუალო ინგლისური).

ვულგარული იტალიურისა და ფრანგულის ხმარება დოკუმენტებში XII საუკუნიდან გახშირდა, გერმანიაში კი - XIII საუკუნიდან. მაგრამ, ისიც უნდა ითქვას, რომ შუა საუკუნეებში ვულგარულ (ხალხურ) ენას არასოდეს განუდევნია ლათინური.

აღსანიშნავია, რომ დოკუმენტის წარმოშობისა და მისი ნამდვილობის დასასაბუთებლად აუცილებლობას წარმოადგენს ხელნაწერის სტილისა და მანერის ცოდნა ამა თუ იმ პერიოდში. ამიტომაც პალეოგრაფიის ცოდნა მთავარი განმსაზღვრელია დოკუმენტების შესწავლისას.

წერის საერთო სტილი იცვლებოდა იმის მიხედვით, თუ სად და როდის კალამი როგორ ეჭირათ. დიდი განსხვავება იყო წიგნის გადაწერისა და საქმიან ანუ სასამართლო წერას შორის. ეს ძირითადად კალიგრაფიას ეხებოდა. იტალიაში გავრცელებულმა რომაულმა დიდმა ასოებმა გავლენა მოახდინეს დასავლეთში გავრცელებულ ყველა დამწერლობაზე. რომაული კურიალური სტილი (Curia-დან ნაწარმოები, ანუ პაპის კარი) ინახებოდა პაპების კანცელარიაში XII საუკუნემდე. XI-XII საუკუნეებში საფრანგეთში, იტალიაში, ინგლისსა და ესპანეთში გავრცელდა ე.წ. „გოთური“ წამახვილებული დამწერლობა, ნაცვლად მანამდე არსებული პატარა, მომრგვალებული ასოებით წერისა და მალე მთელ ევროპას მოედო.

XIV საუკუნეში გაჩნდა წიგნის სახის წერილები, ძირითადად საერო შინაარსის და მას ბასტარდა ეწოდებოდა (ფრანგ. Bastarda). რენესანსის ადრეულ ეპოქაში იტალიელმა ჰუმანისტებმა – პოჯო ბრაჩოლინიმ, კალუჩო სალუტატიმ, ნიკოლო ნიკოლიმ განავითარეს თანაბარი, მრგვალი, ლამაზი ასოებით წერის სტილი, რომელიც კაროლინგების ეპოქაში გავრცელებული დამწერლობის მიხედვით შეიქმნა. ამ სტილის ვარიანტებს იყენებდნენ წიგნის ბეჭდვის იტალიელი პოინერები და მათ შორის - ვენეციელი ალდუს მანუციუსი. იტალიელმა ჰუმანისტებმა დააარსეს სკოლები და სკრიპტორიუმები, სადაც წიგნების გადაწერასთან ერთად წერილის შედგენის ხელოვნებას ასწავლიდნენ. ars dictandi - წერილის წერის ხელოვნება თავიდან ჩაისახა ბენედიქტიანურ მონასტერში, რომელიც VI საუკუნეში მონტეასინოში ბენედიქტე ნურსიელმა დააარსა. აქ, პირველად ბერების უპირველეს მოვალეობას სხვა საქმიანობასთან ერთად, წიგნების კითხვა და გადაწერა შეადგენდა, რის შედეგადაც მონასტერში შეიქმნა ევროპაში უმდიდრესი ბიბლიოთეკა.

ლოთარინგიაში საქმიანი დოკუმენტები პირველად 1212 წელს ჩნდება, პირინეის ნახევარკუნძულზე კი XII საუკუნემდე არ არის ცნობილი მსგავსი დოკუმენტების არსებობა. ესპანეთში ხალხურ ენაზე დაწერილ ყველაზე ადრეულ დოკუმენტს, ე.წ. fueros-ი, ეკუთვნის XII საუკუნის შუა ხანებს. XIII საუკუნიდან ხალხურ ენაზე შედგენილი სიგელები უკვე სისტემატურ ხასიათს ღებულობენ.

ანტიკური დროიდან ხმარებაში იყო საბუთების დამოწმების ორი მნიშვნელოვანი მეთოდი. ერთი იყო ხელისმოწერა ან გამგზავნის ბეჭედი. ამ მიზნით ბეჭდის გამოყენების პრაქტიკა (და არა უბრალოდ დოკუმენტის დახურვა) მათ გადმოიღეს რომის იმპერიიდან და VIII საუკუნისთვის გავრცელებული იყო ლანგობარდებსა და სხვა გერმანელ ტომებს შორის. დაახლოებით VIII საუკუნემდე მეროვინგი მეფეების ან მათი წარგზავნილების ხელმოწერა საჭირო იყო დოკუმენტის დასამტკიცებლად. შემდგომში მხოლოდ ბეჭედი იყო საკმარისი კანცელარიის მაღალი თანამდებობის ჩინოვნიკის დამოწმებასთან ერთად. მოგვიანებით კეთდებოდა მეფის ხელმოწერის მონოგრამა ან უბრალოდ მინაწერი. ამ ცვლილებების შემოღება, როგორც ჩანს, განაპირობა იმან, რომ შუა საუკუნეების მეფეთა უმეტესობამ წერა არ იცოდა. ამის მაგალითია კარლოს დიდი, ინგლისში კი ჯონ უმიწაწყლო, რომელსაც თავისუფლების დიდ ქარტიაზე ხელი არ მოუწერია, მხოლოდ ბეჭედი დასვა. ბეჭდები დამზადებული იყო ცვილისაგან ან ლითონისაგან. ბიზანტიის იმპერატორები თავიანთი დოკუმენტებისთვის იყენებდნენ ოქროს ბეჭდებს, ხოლო ბიზანტიელი მოხელეები და ეკლესიასტები კი ტყვიის ან ვერცხლის ბეჭდებს. პაპების მიერ გამოცემული დოკუმენტების

გარკვეულ ჯგუფს ბულა ეწოდებოდა სწორედ იმის გამო, რომ მათ ოქროს ან ტყვიის ბეჭედი ჰქონდა. ცვილის ბეჭედებს დაახლოებით XI–XII საუკუნეებში კიდეც უფრო ხშირად ხმარობდნენ. ცვილი კი პრაქტიკაში გვიანდელ პერიოდშიც გამოიყენებოდა ნაკლებად ოფიციალური დოკუმენტებისათვის. დამოწმებისათვის საჭირო იყო ფაქსიმილე ანუ პირადი ბეჭედი; ბეჭედი შეიძლება ორმხრივი ყოფილიყო – დოკუმენტზე ჩამოკიდებული ან მასზე ამოტვიფრული. კაროლინგების კანცელარია ზედმიწევნით ორგანიზებული იყო და ჩინოვნიკების დიდი შტატი ჰყავდა. კანცელარიის უფროსს კანცლერი ერქვა. ტიტული, რომელმაც მოგვიანებით ესეოდენ დიდი მნიშვნელობა მიიღო გერმანიასა და ავსტრიაში, წარმოდგება სიტყვიდან Cancellarius (რომში ასე ეძახდნენ სასამართლოს მკარეს). კაროლინგების ეპოქაში არც ერთი სამეფო ედიქტი კანონიერად არ ითვლებოდა, თუ ის კანცლერის ხელმოწერით ან სამეფო არქივის მცველის მიერ არ იქნებოდა დამტკიცებული.

ლიტერატურა:

1. Мокрецова И. П. Материалы и техника западноевропейской средневековой книжной живописи. - М., 1968.
2. Киселёва Л. И. О чём рассказывают средневековые рукописи. – Л., 1978.
3. Малов В. Н. Происхождение современного письма. - М., 1995.
4. Добиаш-Рождественская О. А. История письма в средние века. - М.-Л., 1986.
5. Valentine L. N. Ornament in medieval manuscripts. - London, 1995.
6. Thompson J. W. The medieval library. - Chicago, 1989.
7. Bland D. A. History of book illustration. - London, 1999.
8. Романова В. Л. Рукописная книга и готическое письмо во Франции в XIII-XIV вв. Средние века: вып. 19. - М., 1961.
9. Thompson D.V. The materials and techniques of medieval painting. - New York, 1996.
10. Чернова Г.А. Миниатюры Больших французских хроник.- М., 1960.
11. Киселёва Л.И. Готический курсив XIII-XV вв. - Л., 1984.
12. Романова В.Л. Рукописная книга - ценный памятник средневековой городской культуры (об особенностях книжного оформления во Франции в XIII-XV вв.)// Европа в средние века.- М., 1972.
13. Wardrop J. The script of humanism. Some aspects of humanistic script 1460-1560 -Oxford, 1993.

Examples of artisric decoration of European manuscripts

Surmava Marine

Georgien Technical University, Tbilisi

Abstract

Medieval Europe inherited from antiquity the external form of the manuscript - the form of a book interwoven with scrolls and notebooks, which were widely used for compiling deeds and business documents. The development of cities in the life of Europe and, first of all, Italy in the 11th-15th centuries introduced a wide variety of documents. Originals of deeds signed and certified by a seal have come down to us. A greater number of copies are found in special capitulars, clerical registers and notarial minutes. A large number of scientific treatises tell about the intellectual life of medieval society. Humanists founded the most famous schools in Europe in Italy, where in the 13th-15th centuries they established courses for master calligraphers to copy books. One of the most famous calligraphers among the humanists was Petrarch. In addition to copyists, there were numerous groups of writers in the cities who drafted and formalized documents. They were called clerks, or notaries. The notary first drafted a working version, then copied it onto a piece of parchment, put his signature and a special mark called a paragraph. If the document concerned a business transaction, then witnesses were present at its drafting and confirmed it with their own signatures, and then they would certify it with a seal. As cities and administrative institutions grew, the number of notaries also increased. Every chancellery had its own notary. One of the oldest chancelleries was the papal chancellery. The numerous documents drawn up here were examples of symbols of both ecclesiastical and secular nature. In the 11th and 12th centuries, documents were written mainly on papyrus and parchment (wax was rarely used), and in some cases on paper. Papyrus, which was made from the pulp of the papyrus plant, was produced mainly in Egypt; after the Arabs conquered Egypt in the 7th century, it became difficult to import papyrus to Europe. The Merovingian kings wrote documents on papyrus until the second half of the 7th century, and the popes until the end of the 11th century.

Keywords: Scroll, Deed, Document, Tract, Notary, Chancellery, Papyrus